

Kaitseminister

Hanno Pevkuri kõne

38. Eesti õigusteadlaste päevadel^{*1}

Elu on täis valikuid. Meie siin saalis tegime valiku omandada juristi kutse. Õppida õigust ja õppida tegema valikuid. Mõistmaks, mis on vahe kirjapandud õigusel ja tavadel. Aga laiemalt mõistmaks elu keerukust ja tõlgendamise mitmekesisust pärast seda, kui paberile on saanud kompromissina kirjutatud normid. Mõistmaks ka seda, et elu on palju keerulisem kui kirjapandud norm. Meie enda valikute tulemusel on keegi meist pidanud tegelema küsimusega, kuidas jagada abielulahutuse korral kurgipurgis olevaid kurke või kuidas kaitsta inimest, kes on toime pannud näiteks vägistamise alaealise suhtes. Juristi kutse ongi täis valikuid. Mõned lihtsamad, mõned raskemad, ent valima peab.

Ühiskonnana, rahvana tegime 1980. aastate lõpus valiku, et soovime taas olla vabad. Otsustada ja suunata ise oma riigi tulevikku. Ja mõõngem: tegime ainuõige valiku. See otsus on toonud meile tagasi oma riigi ja vabaduse. On toonud kasvu ja õitsengu ning taasliitumise lääne kultuuriruumiga. Olen varasemalt väljendanud, et Narva jõgi ongi tsivilisatsioonide piir. Piir demokraatia ja diktatuuri vahel. Piir inimeste põhiõigustega arvestamise ning mitteametustamise vahel. Piir helge tuleviku ja tumeda mineviku vahel.

Täna peame tõdema, et alates vabaduse taastamisest ei ole välimine oht meie põhiseaduslikule korrale olnud suurem, kui ta on lähiaastatel. Juriidilises keeles väljendudes ei ole küll veel tekkinud vahetut ja kõrgendatud ohtu, ent meie tegevusest sõltub üsna palju, kas oht eskaleerub või mitte. Muuhulgas määrab meie lähiaastate tegevus ka selle, kas meie õigussüsteem on piisavalt küps, reageerimaks eelseisvatele ohtudele.

Ius est ars boni et aequi – nii õpetati meid juuraõpingute esimesel kursusel. Seetõttu ongi just õiglusel baseeruv õigussüsteem meie riigi selgroog ja kesknärvisüsteem. Midagi, mis tagab eesti rahvuse, kultuuri ja keele kestmise läbi aegade. Mul on hea meel, et õigusteadlaste päevadel on tänavuste debattide läbivaks jooneks valitud julgeolek.

On igati kohane ja vaat et viimane aeg arutleda veidi akadeemilisemalt, kas oleme oma riigi kesknärvisüsteemiga valmis erinevatele ohtudele reageerima. Loodan, et tänased arutelud annavad viljakat sisendit vajalike otsuste tegemiseks. Muuseas – otsus on tihtilugu ka see, et pole vaja midagi muuta. Isiklikult olen veendumusel, et alates põhiseadusest ja julgeolekut reguleerivast seadusandlusest oleme suutnud üles ehitada päris hästi elu ning kriiside lahendamist toetava õigusruumi. Mis ei tähenda, et midagi paremaks ei saa teha. Kindlasti saab. Meenutagem siinkohal kasvõi president Ilvese sõnu siinsamas õigusteadlaste päevadel 14 aastat tagasi, mil ta ütles: „Õigusriik, nagu hea auto, vajab pidevat hooldust, logisevate kruvide pingutamist ja kulunud osade asendamist.“^{*2}

Ent üldisemalt on mu soovitus lähtuda põhimõttest, et kui midagi on vaja lahendada, siis esimene viis selleks on olemasolev õigus ja selle rakendamine läbi tõlgenduse. Õigusruumi muutmine peab olema viimane õlekõrs, et midagi lahendada. Ärgem unustagem, et ka põhiseaduse mõtte kohaselt tuleb alati käituda kehtivat õigust järgides, vajadusel seaduste analoogiat kasutades ja ikka eesmärgipäraselt.

Olen püüdnud seda arusaama viljeleda ka Kaitseministeeriumis ning mitte tormanud seadusi muutma pelgalt selle pärast, et see tundub esmapilgul ainuvõimalik tee. Reeglina on alati olemas võimalus olukorrad lahendada seadust muutmata. Nii oleme ministeeriumi poolt viimase kahe aasta jooksul saatnud parlamenti vaid nelja seaduse muudatused kokku kuuel korral. Vohav seadusloome ei saa olla elu eesmärk. Nagu

¹ Vanemuise kontserdisaalis Tartus 26. septembril 2024.

² Arvutivõrgus: <https://www.postimees.ee/320178/president-ilves-oigusriik-on-nagu-hea-auto>.

ei saa olla eesmärk ka suletus. AK³ templid on väga kerged dokumentidele tekkima, ent iga sellise märke lisamine tähendab suuremat suletust. Surve keerata avaliku teabe seaduses kruvid kinni on märkimisväärne. Suletud ühiskond ei saa aga olla edukas. Just meie avatus ja teabe kättesaadavus on toonud meile ühiskonnana edu.

Head kuulajad, kui minul oli au kulutada Tartu Ülikooli pinke juuraõpingute ajal, oli tsiviilkohtupidamine reguleeritud veidi enam kui 300 paragrahviga, hetkel kehtiv tsiviilkohtumenetluse seadustik kätkeb endas 759 paragrahvi. Kas meie elu on muutunud kaks korda keerulisemaks kui 30 aastat tagasi? Kahtlen. Mulle tundub, et eelmise sajandi 90-ndate aastate õhustik oli vaatamata vähematele normidele elu keerukuses vaat et isegi väljakutsavam, ent kindlasti vähemalt ärikeskkonna arengu seisukohast oluliselt vabam ja innovaatilisem.

Mööngem: oleme enamasti heas usus ja parimas tahtmises pidevalt täiustanud oma seadusandlust ja arendanud seaduste rakendamist ning järelevalvet nende täitmise üle. Aga ehk on aeg endalt peegli ees seistes küsida, kas me pole sageli läinud sellega üle piiri – loonud oma Frankensteini, mis on asunud meid jõuliselt ahistama. Seetõttu panen kõigile moel või teisel õigusloomesse panustajatele südamele, et õigusaktide muutmine, aga ka mainitud avalikustamise piiramine saab toimuda vaid *ultima ratio* põhimõtet järgides.

Seadusloome parandamise, täiendamise, uuendamise ja muude märksõnade kõrval sooviksin korraks peatuda ka kodifitseerimisel. Tean juriste, kes tuliselt pooldavad kodifitseerimist, ja neid, kes kodifitseerimise suurimad fännid pole. Hetkel on ministriumite töölaudadel kodifitseerimiseks päris suur kamakas Eesti kriisi- ja sõjaõigust, mis on võtnud kümnete kui mitte sadade ametnike tuhandeid töötunde, et püüda ühte seadusesse koondada kõikide ettenähtavate ja mitteettenähtavate kriiside lahendamine. Olen sügaval veendumusel, et kriise ei lahenda seadused, vaid inimesed. Või nagu ütles Otto von Bismarck: „Halbade seaduste ja heade ametnikega võib täiesti vabalt riiki valitseda. Kui aga ametnikud on halvad, ei aita ka kõige paremad seadused.“ Tabav, kas pole.

Nüüd vaidleb suur hulk riigiametnikke selle üle, kas ka sõda on kriis nagu näiteks üleujutus või kas ka sõda saab reguleerida sarnaselt COVID-i kriisiga.

Selles vaidluses soovitan taas kord heita pilk põhiseadusele, mis annab ette üsna lakoonilise, ent täiesti piisava selgituse erinevate kriiside lahendamiseks, eristades selgelt eriolukorda, erakorralist seisukorda ja sõjaseisukorda. Soovimata siin Eesti juristkonna *crème de la crème* kogunemisel teie pead vaevata kõikide detailidega, olen veendunud, et nii põhiseaduse mõtte kui ka Eesti kaitsetegevuse kavadeiga piisavalt kursis olles ei ole võimalik kirjutada ühte seadusesse COVID-i või Pärnu üleujutuse laadse kriisi lahendamist ja sõja võitmist. Puht normitehniliselt on see muidugi võimalik ning tugeva poliitilise toega teostatav või nagu ütleb Andrus Vaarik oma monotükis: „Kui jõud on taga, lendab ka kana mesipuu!“ Antud juhul pole ma aga kindel, et peaks kana mesipuu poole lennutama.

Küll olen päri, et seni nähtu ja kogetu põhjal tuleb Eesti rahuaja kriiside lahendamise mudel paremini läbi kirjutada. Nagu on vaja täiendada ka sõjapidamist reguleerivaid akte. Ent jällegi: *ultima ratio* kehtib ka siin, sest meie esmane kohus on lähiaastatel keskenduda sõjalise muskli kasvatamisele, mitte õigusruumi peenhäälestamisele.

Tõsi, on asju, mis vajavad kas käitumismustri muutmist läbi juhiste või lausa normide kirjutamise, ent väidan, et see ei ole kõige pakilisem. Riigikaitse vaatest on oluline, et õigusruum ja otsustusprotsess vastaks meie tegelikele vajadustele, tagades sealjuures inimeste põhiõigused ja vabadused. Ja veel: sõjalise riigikaitse spetsiifika tuleneb ka meie kuulumisest NATO-sse. Peame arvestama, et sõjaline planeerimine ei allu kriisihalduse planeerimise tavareeglitele.

Kui näiteks üleujutuse puhul võib valitsus oma otsusega kaasata nii Kaitseväge kui ka Kaitseliidu, tuleb sõjalise vastutegevuse planeerimisel ja läbiviimisel arvestada NATO kaitseplaanide, käsuaehela ja reeglitega, mille kohaselt sõjatandri kulgu arvestades tuleb teatud otsused teha ka Euroopa vägede ülemjuhataja poolt, kes ei istu sel hetkel Eestis.

Aga veel kord: minu tänase kõne eesmärk ei ole hakata lahkama kogu valmisolekuseaduse kitsaskohti. Pigem on mu soov ärgitada meid ühiselt mõtlema, mis on mõistlik ja mis mitte ning kuidas leida tasakaal julgeoleku ja inimeste põhiõiguste vahel. Kõik ju sooviksime vähem bürokraatiat ja suuremat otsustusvabadust. Nagu ka kiiremat ja õiglasemat kohtupidamist ning jõustunud otsuste jõulist jõustamist. Aga kuidas seda teha? Kuidas kiirendada õigusemõistmist? Või kuidas teha riigireformi? Õigusteadlaste päevad on õige koht neil teemadel arutamiseks ja vastuste otsimiseks.

³ Asutusesiseseks kasutamiseks, vt avaliku teabe seaduse § 34 jj. – RT I 2000, 92, 597; RT I, 07.03.2023, 11 (toimetuse märkus).

Austatud juristid, sisendina järgnevatesse aruteludesse annaksin omalt poolt kaasa mõtte, et demokraatlik asjaajamine ja ühiskonnakorraldus ei saa ega tohi põhineda vaid legalismil ja administratiivbürookraatlikul süsteemil. See peab põhinema vabade kodanike vabal koostööl ühiste eesmärkide nimel.

See peab olema paindlik, kuid samas pidama kinni ühiskonnas kokku lepitud põhiprintsiipidest. Kui need kellelgi ununema kipuvad, soovitan raamaturiulist taas kord üles otsida meie põhiseadus, kus need kenasti sõnastatud on. Muuseas, seesama põhiseadus on meid päris hästi teeninud ja teeb seda ka edaspidi, kui me just ise mingite hetkeemotsioonide mõjul seda aknast välja ei viska. Kindlasti on kehtivas põhiseaduses kitsaskohti, ent põhiseaduse läbimõtlemata muutmine kätkeb endas väga palju varjatud riske.

Meenutagem kasvõi 1930. aastaid, kui põhiseaduse muutmine hakkas võtma juba spordivõistluse mõõtmeid ning selle muutmise käigus kippusid ununema ka demokraatliku riigikorralduse alustõed. Saabus vaikiv ajastu ja pead hakkas tõstma autokraatia. Kusjuures see autokraatia ei olnud põhjustatud minu kõne alguses viidatud välimisest ohust. Ambitsioon võimu tsentraliseerimiseks kasvas ikka riigis sees. Ehk: ilmnes sisemine oht meie enda demokraatia õõnestamiseks. Mõningaid sarnaste protsesside ilminguid on olnud võimalik täheldada ka praegusel kümnendil. Ei ole kaua aega möödunud hetkest, kus istuv rahandusminister kutsus siseministri ülesandeid täites enda juurde politsei peadirektori ja soovis viimase lahti lasta, unustades ära, et see on Vabariigi Valitsuse otsus. Sellisest ning sarnasest käitumisest võis lugeda välja mentaliteedi, et kui on antud võim, siis kirja pandud õigus on ebaoluline. Ehk sooviti käituda mitte põhimõtte *non rex est lex sed lex est rex* järgi, vaid vastupidise arusaama, ehk *non lex est rex sed rex est lex* kohaselt. Aga õnneks jäid demokraatliku õigusriigi põhimõtted sel puhul peale.

See on hea näide selle kohta, kui oluline roll on täita demokraatliku õiguskorra valvuritel. Nii õiguskantsler kui vajadusel ka kohus peavad olema see hädapidur, mis õigusel baseeruvat riigikorda turvavad. Igale võimulolijale tuleb vajadusel meenutada, et võimul olemist ei saa kuritarvitada õigusriigi põhimõtete hävitamisega, sest igäihe personaalne aeg võimu realiseerida on demokraatlikus riigis ajutine. Põhiseadus aga mitte. Vähemalt seniks, kuni säilib õigusriik.

Loomulikult ei kannu kogu vastutust vaid õiguskantsler ja kohtud. Meil kõigil on oma roll kanda ja tee käia, et Eesti vabadus ning õigusriik püsiks. Seda ka kriisides. Seetõttu lubage mul lõpetuseks kutsuda teid valima valikute ristmikul üks uus tee ja samuti panustama julgeolekusse. Osa teist on juba praegu püsiva riigikaitseülesandega ameti- või töökohal ning annavad seeläbi enda või oma organisatsiooni panuse Eesti iseseisvuse ja põhiseadusliku korra säilimisse. Kutsun üles ka teisi panustama oma ekspertisiga just sõjalise riigikaitse õigusruumi kujundamisse. Kuigi Marcus Tullius Cicero ütles, et sõja ajal seadused vaikivad, on meie ülesanne siiski tagada õigusriigi jätkusuutlikkus ka sõja ajal. Seetõttu käivitame Kaitseministeeriumis projekti ka teie kaasamiseks – seda kas reservväelasest õigusnõuniku või tsivilistist eksperdina. Nagu klassikud ütlevad: jälgige reklaami, sest esimene teabepäev toimub juba detsembri alguses.